

Bíró-Balogh Tamás

HARISNYÁS IRODALOM – MINDEN FÖLÖSLEGES KÉZ MELLŐZÉSÉVEL

(Krúdy „rejtélyes” fantomkiadványa nyomában)

„Ha Kosztolányi ifjúkori költeményei valóban fokozottabb selyemharisnyavásárlásra serkentették a hazai közönséget, akkor ez olyan meglepő irodalmi effektus lenne, amit idáig soha, sehol nem jegyzett fel a költészet históriája.”

(Boldizsár Iván)

Krúdy Gyulának négy kötete jelent meg a békéscsabai Tevan kiadónál. Gedényi Mihály Krúdy-bibliográfiája (*Krúdy Gyula 1892–1976*, Bp., 1978) 3333/A tételszám alatt rögzíti *A tegnapok ködlovagjainak* 1931-ben megjelent 2. kiadását, amelyet immár nem a Tevan, hanem egy bizonyos „Harisnyagyár” adott ki Békéscsabán, de a „tartalma azonos az első kiadáséval”. Ezt a kötetet talán még soha senki nem látta.

Kelecsényi László felsorolja ezt is a Krúdy nevéhez köthető fantomkiadványok közt. Szerinte a politikai arcképcsarnok harisnyagyári kiadása „lehetetlennek tűnő állítás, mert a kötet nem található egyetlen nagyobb könyvtár állományában, a legtajékozottabb gyűjtők sem látták soha, s valószínűleg nincs, nem is létezett” (Kelecsényi László: *Nagy kópéságok. Krúdy-titkok nyomában*, Bp., 2007. 164.) „No de honnét vette Gedényi az adatát?”, kérdezi Kelecsényi, s mivel ez egy olyan „műhelytitok, amiről föl kell lebbenteni a fátylat”, meg is válaszolja a lehetséges okot: „Gedényi Mihály özvegyének elmondása szerint a rohammunkában készült bibliográfia több tételének esetében az író még élő leányának, Krúdy Zsuzsának a szava volt a döntő. Sok esetben az ő »bemondására« került bele a gyűjteménybe egy-egy cím vagy adat. Sajnos, Krúdy Zsuzsát már nem lehet megkérdezni felőle. Marad a kétely, amely a »harisnyagyári« kiadvány létezését kíséri.”

A kétely azonban eloszlatható, és a rejtély megoldható. Csak kellett hozzá egy kis szerencse. A kétezres évek derekán sikerült Kosztolányi-gyűjteményembe megszerezni Kosztolányi *Mécs* című kis kötetének egy addig számomra ismeretlen borítójú kiadását. Az eredetileg 1913-ban, a Tevan Könyvtár 34–35. számú darabjaként, 72 oldalon megjelentetett, és 60 fillérért árult füzetes prózakötet nem sokkal később már (nyomattal vagy címkével felárazva) 80 fillérért volt kapható. Második kiadása már csak 64 oldalon jelent meg 1 koronás áron, eredeti borítóval, 1918-ban, de évszámmegjelölés nélkül. A két kiadás tartalma nem azonos, három próza került ki a kötetből. Ezt követi azonos belívekkel, de más borítóval az a példány, amely végül a Krúdy-rejtély megválaszolásában is segít. Hogy a *Mécs* pontosan mikor került könyvpiacra ezzel a külsővel, jelenleg nem tudni, de annyi bizonyos, hogy 1921-nél nem korábban, és 1931 végén még forgalomban volt, pontosabban újra forgalomba került.

Erről tanúskodnak a címlap alsó felén található, utólag piros színnel belenyomtatott sorok:

Szokatlan jelenség, hogy egy gyáripari vállalat termékeit minden fölösleges kéz mellőzésével juttatja el a vevőhöz.

Ezen könyv felajánlásával is demonstrálni akarjuk, hogy közvetlen kapcsolatot keresünk Önnel.

Amidőn kérjük Önt, hogy szenteljen ez alkalommal csak egy pillanatot is törekvéseinknek, egyben kívánunk Önnek boldog és kellemes karácsonyi ünnepeket.

Békéscsaba, 1931. december hó.

Excelsior Harisnyagyár r. t.

Vélhetően ez szerepelt a Tevan-kiadású Krúdy-kötetben is, és ez zavarta meg Gedényi Mihályt vagy Krúdy Zsuzsát. Annál is inkább, mert a cég üzenetének aláírása jóval nagyobb betűvel áll a szöveg alatt. Legalábbis kicsi a valószínűsége, hogy egy *másik* békéscsabai harisnyagyár is „terjesztette” volna ugyanekkor a Tevan könyvkiadó kiadványait.

Pár kérdést azonban felvet maga az a tény is, hogy az Excelsior Harisnyagyár Krúdy-, illetve Kosztolányi-köteteket ad karácsonyi ajándékul vevőinek.

Az egyértelmű, hogy reklámcélra használták, saját, már meglévő vevőiknek adták, eddigi és majdani vásárlásaikat is megköszönve. Ráadásul a kötet maga is reklámhordozó, a már idézett sorokon túl is. Ugyanis a hátsó borító belső felére ugyanazzal a piros színnel egy ugyancsak utólag rányomtatott

szabályos reklámszöveg is található. Jól átlátható tipográfiával egy egész oldalas hirdetés áll ott; a kérdések nagyobb, a válaszok kisebb, de nem kicsi betűmérettel szedve:

Miért érdemel bizalmat az Excelsior harisnya?

Mert a gyár szigorú osztályozással minden egyes páron kétséget kizáró módon feltünteti a minőséget s így a vevő nem lehet tévedés vagy megtévesztés áldozata.

Miért ellenőrzi a gyár az általa megállapított eladási árakat?

Mert a gyár csak így nyugtathatja meg a vevőt arról, hogy a pénzéért azt kapja, amit neki nyújtani akar.

Miért olcsó az Excelsior harisnya?

Mert minden fölösleges kéz mellőzésével saját lerakatai és harisnyaházai útján jut el az áru a fogyasztóhoz.

Az utolsó válasz megismétli a címlapon olvasható egyik kifejezést, és ezzel megválaszolja azt is, hogy jutottak el a könyvek a harisnyavásárlókhoz: „minden fölösleges kéz mellőzésével”, azaz az Excelsior saját boltjaiban.

Az Excelsior Harisnyagyár elődje 1923-ban alapult Békéscsabán, és eleinte hímző és horgoló pamutfonalak gyártásával foglalkozott, majd áttért a harisnyagyártásra. Hamar a modernizálás útjára léptek, itt voltak ugyanis Magyarországon az első harisnyagépek: „1923-ban a békéscsabai Excelsior harisnyagyár rt. telepén az egyik német cottongépgyár magyar képviselője állította fel az első cottonharisnyagépet, amely az első hónapokban csupán bemutatási célokra szolgált, rövid idő múlva azonban a gyár saját üzemébe vette a mintagépet” (*Textil*, 1928. dec. 15. 34.). A cég 1927-ben átalakult Excelsior Harisnyagyár r.t.-vé, amely már kétszázötven főt foglalkoztatott. 1931-ben minden korábbinál nagyobb terjeszkedésbe kezdve üzletet nyitottak Egerben, Gyulán és Pécsen, a harmincas évek második felére pedig már 22 városban volt képviselőjük, köztük Budapesten, Esztergomban, Nyíregyházán, Pápán, Szegeden, Szekszárdon és Szolnokon. Ez volt a cég fénykora. Végül a részvénytársaságot 1940-ben számolták fel.

A Tevan-cég 1925 és 1943 között nem adott ki amatőr könyvet, egy-két címtől eltekintve gyakorlatilag szépirodalmat is alig. Tevan Andor pár évvel később rezignált hangú vallomásban magyarázta meg, hogy üzletileg nem éri meg neki az irodalmi könyvkiadás: „válaszút elé jutottam: vagy én is rálépek a részlet útjára, kihitelezek és fülig eladósodom, ami esetleg elvinné

nyomdavállalatomat is, vagy pedig beszüntetem a könyvkiadást. Az utóbbit választottam.” (Károly Sándor: *Csendes beszélgetés egy elcsendesült magyar könyvkiadóval*. Ellenzék, 1930. jún. 12. 6.)

Különböző módokon próbálta meg eladni könyveit. Az 1920-as évek elején nagy raktárkészlet maradt rajta, melytől értelemszerűen szabadulni akart.

1923 nyarára szerződést kötött a *Világ* című napilappal, hogy egy nagy „Tevan-akció” keretében olcsó, minőségi könyvekhez juttassák olvasóikat. Az eladás augusztus 23-án, reggel 9 órakor kezdődött, jelentős árengedménnyel, 2000, 3000 és 5000 koronás csoportokban árulták a Tevan-készletet. Az akció egy évig tartott, Kosztolányi könyvei közül azonban egy sem szerepelt egyik listán sem, csak elvéve egy-egy általa fordított külföldi munka. Krúdytól is csak egy kötet szerepelt, az 1919-ben Rácz Vilmosnál – azaz éppen nem a Tevannál – megjelent *Asszonyosságok díja*; tehát az 1931-es „Harisnyagyár”-kiadású *A tegnapok ködlovagjai* sorsa is más.

A *Világ* könyvakciója mellett a kiadó a Tevan Könyvtár régi füzeteit új borítóval látta el és immár egyedi kiadványokként árulta őket, „háromszor tíz-tíz kötetes csoportokban”. A fametszetekkel készült régi-új kiadványok díszítésében nemcsak Tevan korábbi illusztrátorai, Divéky József és Kolozsvári Sándor vállaltak szerepet, hanem újabbak is: Fáy Dezső, Gulácsy Lajos, Gara Arnold, Hincz Gyula, Molnár C. Pál (Petőcz Károly: *Tevan Andor a magyar könyvkultúra szolgálatában*. In: *A Tevan nyomda- és kiadóvállalat történetéből*. Szerk.: Szabó Ferenc. Békéscsaba, 1978. 45–98.). Egy ilyen tízkötetes csoportban kapott helyet a *Mécs* is, Ady Endre, Tristan Bernard, René Chateaubriand, Erckmann-Chatrian, Anatole France, Andrejev Leonid, Thomas Mann, Péczely József és Frank Wedekind köteteinek társaságában.

Kosztolányinak talán mindhárom tízkötetes csoportban volt egy-egy kötete, mindenesetre jómagam három ilyen új borítóval ellátott Kosztolányi-kötetet ismerek: a *Mécs* mellett az *Öcsém* és a *Lánc, lánc, eszterlánc* megmaradt példányai is hasonló stílusú illusztrált külsőt kaptak.

Kijelenthető tehát, hogy Kosztolányinak elég sok Tevan-kiadású könyve nem jutott el az olvasókhöz. A költő és kiadó levelezését könyvterjesztési szempontból átolvasva jól le lehet írni a folyamatot, amit ennek elmozdulása érdekében indított Kosztolányi. 1922. január 19-én – az *Új Nemzedék* című politikai napilaptól már elköszönve, tehát megtisztultnak hitt lelkiismerettel – írt először a könyvkészlet ügyében Tevannak, hogy az engedje át neki bizományba az összes kinyomtatott példányt, hogy majd eladja ő, de úgy, hogy „a könyvkereskedői haszon” és „természetesen az írói tiszteletdíj is”

egyedül őt illesse meg. Tevan erre 23-án azt feleli, hogy hajlandó „megfelelő kártalanítás ellenében” átengedni a teljes készletet, ugyanakkor a bizományba való átadást „mint teljesen üzletszerűt”, megtagadja. A könyvek, mint láttuk, a következő évben a *Világ* akciójában sem keltek el, és később is raktáron maradtak. Ezért 1925-ben Kosztolányi ügyvéd útján kereste fel egykori kiadóját, hogy az miért nem terjeszti könyveit; a hivatalos útra terelt támadásra Tevan június 19-én válaszolt: „odaadom Önnek olcsón az egész készletet, amely árban évekkkel ezelőtt a leltárba beállítottuk, kötetenként 4000 koronáért. Próbáljon Ön velük üzletet csinálni”. Azaz Tevan adta volna a köteteket, persze nem ingyen. Kosztolányi azonban nem akarta megvenni a saját könyveit, és ezzel az ügy el is ült egy időre. Csak hat évvel később, 1931-ben kezdődött újra a levelezés, amikor Kosztolányi a Genius kiadónál tervezett életmű-sorozata számára akarta elkérni a kötetek Tevannál lévő kiadási jogát – ingyen. Tevan 1931. február 20-i levelében egy feltételhez köti ezt: a Genius vegye át tőle „a raktáron levő összes Kosztolányi könyveket”, majd március 18-án sem enged a kérélsnek: „új kiadást e könyvekből csak akkor lehet készíteni, ha valamilyen módon segítségemre van, hogy ezen könyveket az Ön új kiadója tőlem átvegye”. Még nyáron is erről megy a huzavona. (*Tevan Andor levelesládájából*. Sajtó alá rend.: Voit Krisztina. Bp., 1988. 186–199.) Úgy tűnik, megfeneklettek a tárgyalások, egyik fél sem akart engedni: Tevan Andor mint vállalkozó ragaszkodott a pénzhez, Kosztolányi pedig mint költő az önérzetéhez.

Persze az is megválaszolható, mi volt az oka annak, hogy a kiadó közel tíz évig nem tudta eladni Kosztolányi könyveit. Tevan 1925. június 19-én, az ügyvédi felszólításra válaszul meg is írja Kosztolányinak: „Ön épp ez idő tájt, amikor a négy könyvet megjelentettem, erősen exponálta magát bizonyos politikai kérdésekben. Ez a porondra való kiállítás azzal a következménnyel járt, hogy az olvasóközönségének egy igen tekintélyes rétege elidegenedett Öntől. [. . .] Ekkor eladtam a *Világ* könyvosztályának az összes háborús papíron nyomott kiadványomat, s a *Világ* azt hatalmas propagandával az utolsó szálig el is adta. Felajánlottam annak idején az Ön könyveit is, azonban a *Világ* mereven elzárkózott attól és semmi körülmények között nem akart hallani arról, hogy az Ön könyveit árusítsa. Az okokat, úgy hiszem, Ön is tudja, miért. / Így történt azután, hogy míg a többi háborús papiroson nyomott kiadványaimtól megtisztult a raktárom, az Ön könyvei itt maradtak, itt porosodnak, sárgulnak s napról-napra vesztek értéküket” (TAL 192–195.) Nincs miért kételkednünk abban, hogy Tevan igazat mond: Kosztolányi kétéves

(1919–1921) szélsőjobboldali politikai újságírói karrierje az *Új Nemzedéknél* ilyen következményekkel is járt: nemcsak barátai fordultak el tőle, de olvasói is. Kereskedelmi szempontból nézve: könyveinek vásárlói.

Az előzményekhez képest teljesen váratlanul jött a fordulat, amelyről Tevan számolt be Kosztolányinak 1931. november 4-én: „a kiadásomban megjelent verseskönyveit sikerült partie áron eladnom. Az elért ár annyira alacsony, hogy a befektetett tőkének még a kamatját sem kapom meg tulajdonképpen, mindazonáltal régi barátságunk lebegett szemem előtt, mikor ezen üzletet megkötöttem. Az volt a célom, hogy Ön újból szabadon rendelkezessék a könyvek jogai fölött. Szíveskedjék egy levelet írni hozzám, melyben tudomásul veszi a könyvek eladását, kérem továbbá e levélben kijelenteni, hogy velem szemben semmiféle követelése Önnek nincsen” (TAL 200–201.) Az ügy ezzel le volt zárva, és ők sem leveleztek többet. A kiadó visszakapott valamit befektetéséből, Kosztolányi pedig összeállíthatta az életmű-sorozatát. (Ami végül – legalábbis ekkor – nem valósult meg.)

A megoldás, amit Tevan ekkor talált, hogy Kosztolányi raktáron maradt könyveit „partie áron” eladja, csakis az Excelsior Harisnyagyár lehetett. Novemberben létrejött az üzlet, és a harisnyagyár decemberben már vevőinek osztogatja pl. a *Mécs* című kötetet, piros tintás reklám rányomtatásával.

Tevan levelében több kötetet említ, és bár másik Kosztolányi-mű „harisnyagyári” példánya még nem járt a kezemben, leírásokból össze lehet gyűjteni pár címet. Petőcz Károly kiadótörténeti írásában szerepel, hogy az 1920-ban megjelent *Kenyér és bor* „első oldalára a békéscsabai Excelsior Harisnyagyár karácsonyi jókívánsága van nyomva, s ugyanezen kötet borítójának harmadik oldalán ugyancsak a Harisnyagyár hirdetése látható”, mivel a gyár, teszi hozzá, „átvett bizonyos példányszámot”. Boldizsár Iván pedig 1961-ben egy „kis színesben” írja, hogy a *Négy fal között* második, és a *Mágia* harmadik kiadásából (mindkettő 1920-ból) ismer olyan példányokat, amelyek előzékén az „1931-ben utólag benyomott reklámszöveg olvasható” (és idézi is a címlapon található harisnyagyári üdvözlőt). És nagyon is aktuális magyarázattal szolgál: „az 1919-es proletárforradalmat követő ellenforradalom kulturális apályának tragikomikus dokumentuma” ez a két, „a gazdasági válság évének karácsonyán reklámcélra felhasznált” kötet, melyekből „kiderül, hogy a lelkes Tevanék, miután kerek egy évtized alatt sem tudták eladni a közben »befutott«, nagynevű költő verseskönyveit, a megmaradt példányokat nyilván kilószámra mérték ki – propagandacélra – a helybeli, békéscsabai harisnyagyárnak” (B. I. [Boldizsár Iván]: *Költészet – kilóra: 1931-ben.*

Népszabadság, 1967. ápr. 15. 9.) Az irodalmon kívüli okok miatt Boldizsár Iván gyaníthatóan akkor is ezt írta volna, ha ismeri a Tevan és Kosztolányi közti levelezést. Mindenesetre négy Excelsior Harisnyagyár-terjesztésű Kosztolányi-kötetről immár tudunk.

És persze ott van még Krúdy Gyulától *A tegnapok ködlovagjai*, amely talán szintén fokozottabb selyemharisnya-vásárlásra serkentette a hazai közönséget.

Bíró-Balogh Tamás

(Gyoma, 1975) irodalomtörténész. A SZTE JGYPK TÓKI Magyar Szakcsoportjának oktatója. Elsősorban a 20. század magyar irodalomtörténetével foglalkozik. Legutóbbi könyvei: *Az irodalom személyessége* (2016), *Könyvvel üzenek néked – Radnóti Miklós dedikációi* (2016).